

TARSUS
ÜNİVERSİTESİ

TARSUS ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

TARSUS UNIVERSITY
JOURNAL OF THE FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES
Yıl/Year:2025, Cilt/Vol:6, Sayı/Issue:2, ss./pp. 93-114

(e-ISSN:2757-5357)

1982 ANAYASASI'NDA TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERİN DÖNÜŞÜMÜ: BAŞLANGICINDAN 2017 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİNE KAPSAMLI BİR ANALİZ*

Transformation of Fundamental Rights and Freedoms in the 1982 Constitution: A Comprehensive Analysis from its Inception
to the 2017 Constitutional Amendment

Müslüm DURAN

Sorumlu Yazar / Corresponding Author
Bağımsız Araştırmacı
muslumdurand52@gmail.com
0000-0003-0739-6944

Doç. Dr. Hakan ALPTÜRKER

Mersin Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
h.alpturker@mersin.edu.tr
0000-0002-4389-0715

Makale Türü :Araştırma
Makale Gönderim Tarihi :28.07.2025
Makale Revizyon Tarihi :15.09.2025
Makale Kabul Tarihi :17.09.2025

* Bu çalışma, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "Kişilere Sağladığı Temel Hak ve Hürriyetler Açısından 1982 Anayasasının Son Görünümü" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Atıf/Citation: Duran, M. ve Alptürker, H. (2025). 1982 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetlerin dönüşümü: Başlangıcından 2017 Anayasa değişikliğine kapsamlı bir analiz. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2) , 93-114.

Öz

Bu çalışma, bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin 1982 Anayasası'nda geçirdiği dönüşümü, başlangıçtaki devleti önceleyen kısıtlayıcı yapısından 2017 Anayasa değişikliğine kadar olan süreci tarihsel bir analizle incelemektedir. 1982 Anayasası, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından hazırlanmış olup, başlangıçta temel hak ve özgürlükleri sınırlayıcı bir anlayış benimsemiştir. Ancak, 1987, 1993, 1995, 2001, 2004 ve 2010 yıllarındaki değişikliklerle insan hakları, ifade özgürlüğü ve demokratikleşme yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu reformlar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uyumu ve bireysel özgürlüklerin genişletilmesini hedeflemiştir. Çalışma, 1982 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetler açısından güncel görünümünü tarama ve değerlendirme metoduyla açıklamakta; bu bağlamda aksayan hususlar için öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Anayasacılık, Temel Hak ve Hürriyetler, 1982 Anayasası, 2017 Anayasa Değişikliği.

Abstract

This study examines the transformation of fundamental rights and freedoms in the 1982 Constitution, analyzing the process from its initial state-oriented restrictive structure to the 2017 constitutional amendment through a historical lens. The 1982 Constitution was prepared after the September 12, 1980 military coup and initially adopted an approach that restricted fundamental rights and freedoms. However, with the amendments in 1987, 1993, 1995, 2001, 2004, and 2010, significant steps were taken towards human rights, freedom of expression, and democratization. These reforms aimed to ensure compliance with the European Convention on Human Rights and the expansion of individual freedoms. The study explains the current state of fundamental rights and freedoms in the 1982 Constitution using a screening and evaluation method; in this context, it aims to present recommendations for the deficiencies identified.

Keywords: Constitution, Constitutionalism, Fundamental Rights and Freedoms, 1982 Constitution, 2017 Constitutional Amendment.

Doi: 10.56400/tarsusiibfdergisi.1752745

GİRİŞ

Anayasa, bir devletin temel yapısını ve işleyişini düzenleyen en üst hukuk normu olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle hem bireylerin hem de devletin hukuki çerçevesini belirleyen anayasa, devlet organlarının kuruluşunu, işleyişini ve bireylerin temel hak ve hürriyetlerini düzenler. Latince kökenli "constitution" terimiyle Batı literatüründe karşılık bulan anayasa, kuruluş, teşkilat ve yapı anlamlarına gelmekle birlikte (Döner, 2023a: 32), Türkçeye ilk kez 1945 yılında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Türkçeleştirilmesi ile kazandırılmış ve bu tarihten itibaren hukuk terminolojisinde yer bulmuştur (Teziç, 2009: 142).

Modern anlamda anayasa kavramı, Batı'da gelişen anayasacılık¹ hareketleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Anayasacılık düşüncesinin temelinde, kural koyma, yargılama ve kuvvet kullanma gücü gibi pek çok yetkiyi elinde toplayan hükümdarlar ya da yöneticiler karşısında bireyin savunmasız durumunu sona erdirmeye gayesi yatar (Turhan, 1994: 4). Bu hareket, devletin temel yapısını, bireylerin hak ve özgürlüklerini düzenleyen ve güvence altına alan en yüksek hukuki norm olan anayasanın oluşturulması, uygulanması ve korunması sürecini ifade eder. Hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, insan hakları ve demokratik değerler gibi temel ilkeleri içeren anayasalar, Gözübüyük'e göre (1994: 2) iki ana sütun üzerine yükselir: Biri devletin temel yapısı, örgütlenişi ve işleyişi ile ilgiliyken, diğeri haklar ve özgürlükleri kapsar. Eroğul (2014) da anayasaların bu iki temel kolon üzerine inşa edilmesinin, anayasacılığın gelişiminde ve demokratik devletlerin oluşumunda kritik bir rol oynadığını vurgular.

Bu çalışma, Türk anayasal gelişim sürecinde temel hak ve hürriyetlerin geçirdiği dönüşüme bir bağlam sunmakta ve esas olarak, hâlihazırda yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükler bakımından değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, 1982 Anayasası'nın ilk şeklinin siyasi otoriteyi güçlendirme gayesiyle temel hak ve hürriyetleri kısıtlayıcı yapısından başlayarak, müteakip süreçte 2017 Anayasa değişikliğine kadar geçirdiği evrimi anlamak, çalışmanın problematiğini oluşturmaktadır.

Çalışma, Türk tarihinde gerçekleştirilen anayasal gelişmeleri, ayrıntılarına girilmeksizin, temel hak ve hürriyetler yönünden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle, 1982 Anayasası'nda gerçekleştirilen ve temel hak ve hürriyetler açısından doğrudan ya da dolaylı etkileri bulunan 1987, 1993, 1995, 2001, 2004, 2010 ve 2017 tadilleri (değişiklikleri), temel hak ve hürriyetler perspektifinden ele alınmıştır. Bu tarihsel analiz, modern anayasaların devlet iktidarını sınırlama ve birey haklarını güvence altına alma işlevleri göz önüne alındığında, Türk anayasal tarihindeki evrimi ve özellikle 1982 Anayasası'nın güncel durumunu anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Çalışma, yalnızca mevcut

¹ Her ne kadar günlük dilde ve bazı akademik metinlerde "anayasacılık" terimi de kullanılsa da bu iki kavram arasında nüans farkları bulunmaktadır. "Anayasacılık" (constitutionalism), genellikle bir devletin anayasaya bağlılığını, anayasanın üstünlüğünü ve yasalara uygunluğu vurgulayan daha dar ve hukuki bir anlam taşır. Bu bağlamda, bir sistemin anayasacılık ilkesine uygun olup olmadığı, yasal metinlere ve uygulamalara bakılarak değerlendirilir.

Öte yandan, "anayasacılık" (constitutionalism) kavramı, yasal boyutun ötesine geçerek daha geniş bir ideolojik ve felsefi çerçeveye işaret eder. Bu kavram, sadece bir anayasanın varlığını ve üstünlüğünü değil, aynı zamanda anayasanın bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alması, iktidarı sınırlaması ve temel demokratik değerleri koruması gibi unsurları da içerir. Bu nedenle, anayasacılık, hukuki bir ilke olmaktan çok, siyasal iktidarın keyfiliğini önlemeye yönelik bir ideal ve sürekli bir mücadele alanı olarak görülür.

durumu tespit etmekle kalmayıp, aynı zamanda gelecekteki anayasal gelişmelere dair öngörülerde bulunarak literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Bu çalışma, çoklu değişikliklere uğrayarak günümüze ulaşan ve hâlen yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetler açısından büründüğü son görünümü açıklamak amacıyla tarama/değerlendirme metodundan yararlanmıştır. Çalışmanın başlangıcında, Anayasa kavramının terminolojik kökenleri ve tanımları ele alınmış; anayasaların özünü daha iyi anlamak adına anayasacılık ve insan hakları kavramlarının anlamları açıklanmıştır. Araştırma kapsamında, Türk siyasi hayatında gerçekleşen anayasal gelişmeler incelenmiş ve özellikle 1982 Anayasası'nda yapılan değişiklikler analiz edilmiştir. Bu bağlamda, ilgili literatür taraması yapılmış, tarihsel karşılaştırma yöntemi de kullanılarak konular arasındaki bağlam kurulmuştur. Veri toplama tekniği olarak yazılı eserler incelenmiştir. Anayasa değişiklikleri üzerine yapılan akademik çalışmalar ve Anayasa metinlerinin bizzat kendileri, çalışmanın birincil ve ikincil veri kaynaklarını oluşturmuştur. Çalışmanın temel sınırlılığı, literatür taramasının yazılı belgelerle kısıtlı olması nedeniyle, anayasal gelişmelerin içinde doğduğu dönemlerin toplumsal özelliklerinin tam olarak yansıtılamaması ve sadece temel hak ve hürriyetler açısından doğrudan veya dolaylı etkileri bulunan anayasa değişikliklerinin incelenmesidir.

1. TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER BAĞLAMINDA ANAYASALARIN TARİHİ VE GELİŞİMİ

Anayasacılığın tarihi, genellikle 1215 yılında İngiltere'de imzalanan Magna Carta'ya kadar dayandırılır; bu belge kralın yetkilerini sınırlayarak hukukun üstünlüğü ilkesini tesis etmiştir. Fransız Devrimi (1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi) ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1787 Amerikan Anayasası) ise anayasacılık kavramının modern anlamda şekillenmesinde ve temel ilkelerinin yayılmasında önemli roller oynamıştır. Günümüzde anayasacılık, demokratik devletlerin temelini oluşturan en önemli ilkelerden biri olarak kabul edilmekle birlikte, demokrasi ile anayasacılık arasındaki gerilimli ilişki akademik literatürde önemli bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Buna rağmen, anayasal sistemler bireylerin haklarını koruyan bir sistem olarak varlığını sürdürmektedir. Anayasal demokrasilerde, kuvvetler ayrılığı ilkesi sayesinde yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında denge ve denetim mekanizmaları oluşturulmuştur. Bu mekanizmalar, devletin keyfî yönetimini engelleyerek bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alır. Bu hareketlerin temel amacı, siyasi iktidarın yetkilerini sınırlamak, bireylerin haklarını tanımak ve bu hakların güvencesini sağlamaktır (Döner, 2023a: 55). Bu noktada, anayasacılık hareketlerinin temel motivasyonlarından biri olan "insan hakları" kavramını daha derinlemesine incelemek önem taşımaktadır.

İnsan hakları ifadesi dilimize Fransızca "Droits de l'Homme" ve İngilizce "Human Rights" ifadelerinin tercüme edilmesiyle girmiştir. Cumhuriyet öncesi kullanımına bakıldığında, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde yer alan "Droits de l'Homme" ifadesinin benimsenip, Osmanlıcaya "Hukuk-u Beşer" şeklinde çevrildiği görülmektedir. Günümüzde ise insan hakları ifadesi İkinci Dünya Savaşı sonrasında dilimizdeki yerini almış ve daha teknik bir mana kazanmıştır (Aybay, 2017).

İnsan hakları düşüncesi, insanın sahip olduğu aklı vasıtasıyla düşünebilen, eş zamanlı olarak psikolojik varlığı olan bir varlık olarak, sırf insan olmasından kaynaklı doğumla elde ettiği birtakım hakları olduğu savına dayanmaktadır (Aras,

2010: 3). Bu haklar, bireyin insan olarak varlığını, saygınlığını ve insanca yaşam şartlarını şekillendirmesi için gereken haklardır (Turhan, 2013: 358). Bu nedenle, dayanağı insan hakkı olan taleplerin diğer taleplere nazaran bir önceliği olduğu yadsınamaz bir gerçektir (Korkmaz, 2014: 99).

İnsanın sırf insan olmasından ötürü sahip olduğu haklar şeklinde tanımlanan insan hakları; vazgeçilmez, devredilmez, zaman aşımına uğramaz gibi birtakım özelliklere sahiptir (Can, 2019: 2156). Ayrıca bu kategoriye giren haklar herkese karşı ileri sürülebilen haklardır (Korkmaz, 2014: 99). İnsan haklarının özgürlükten kaynaklandığı söylenebilir; özgürlük, bireyin yaşamını kendi seçimlerine göre inşa etme gayretinin özellikle siyasi otorite tarafından keyfi olarak engellenmemesi anlamına gelmektedir (Erdoğan, 1997: 135).

Temel haklar, kamu özgürlükleri, insan hakları, kamusal haklar ile kişi hakları ve özgürlükleri kavramları sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılmaktadır (Korkmaz, 2014: 99). İnsan haklarının, ırk, dil, din, cinsiyet, vatandaşlık ve sair kıstaslar bakımından ayırım yapılmaksızın insanların sırf insan olmaları hasebiyle haiz olduğu hak ve hürriyetleri anlatmak için kullanılan bir kavram olduğu göz önünde bulundurulduğunda, insan hakları kavramının bir ideali (olması gerekeni) ifade ettiğini söyleyebiliriz. İnsan haklarının devlet tarafından tanınan ve pozitif hukuka girmiş olan kısmına ise kamu hürriyeti adı verilmektedir. Bu nedenle kamu hürriyetleri, insan haklarının anayasa ve kanunlar tarafından tanınan ve tanzim edilen hak ve hürriyetlerdir. Bu tür haklara kamu hürriyetleri denmesinin nedeni, bunların yalnızca bir sınıf veya zümreye tanınmış olmaması, aksine kamunun tümüne tanınmış olmasıdır (Döner, 2023a: 457). Temel hak ve hürriyetler ibaresi ile anayasa ile tanınmış ve teminat altına alınmış olan hak ve hürriyetler anlatılmaktadır. Bu hâliyle temel hak ve hürriyetler ifadesinin kamu hürriyetleri kavramından daha dar bir alanı anlattığından bahsedilebilir. Daha önce de ifade edildiği gibi kamu hürriyetleri, anayasalar ve kanunlar ile tanınan ve düzenlenen hakları ifade ederken, temel hak ve hürriyetler yalnızca anayasa ile tanınan ve düzenlenen hakları ifade etmektedir. Bunlara temel denmesinin sebebi ise, anayasal düzeyde bir tanınma ve korumaya sahip olmalarıdır (Döner, 2023a: 457). Temel haklar, doğal hukuk geleneğinden gelen bir yaklaşımla, devletin her türlü müdahalesine karşı bir teminattır. Çünkü bu hakların vazgeçilmezliği ve dokunulmazlığı, modern devletin ortaya çıkmasından önce de insanın doğasına ait olan özgürlükler fikrine dayanmaktadır (Çağlı, 1984). Bu nedenle anayasalar, bu hakları yaratmaktan ziyade, onların varlığını tanımak ve güvence altına almakla yükümlüdür. Ayrıca, günümüz dünyasında anayasacılık, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından büyük öneme sahiptir. Anayasalar, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini koruyan hükümlere yer vererek, devletin bu haklara saygı göstermesini sağlar. Bu bağlamda, anayasacılık hareketleri, insan hakları ihlallerine karşı bir koruma mekanizması olarak işlev görür (Döner, 2023b). İnsan haklarının anayasal güvence altına alınması çabası, evrensel bir ilke olarak Türk anayasal gelişmelerinin de temel bir dinamiğini oluşturmuştur. Bu nedenle, Türk anayasal gelişmelerinin temel hak ve hürriyetlere yaklaşımını ve tarihsel süreç içindeki dönüşümünü incelemek büyük bir önem arz etmektedir.

Türk anayasal gelişmeleri açısından, anayasacılık hareketlerinin Osmanlı İmparatorluğu döneminde başladığı söylenebilir. 19. yüzyılın başlarında Sened-i İttifak gibi belgelerle başlayan bu süreç, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile

devam etmiş ve nihayetinde 1876 Kanun-i Esasi ile anayasal bir sistemin temelleri atılmıştır (Atar, 2019: 37; Eryılmaz, 1992: 140).

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte, Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar arasında hak eşitliği sağlama çabaları hızlanmıştır. Bu ferman ile birlikte can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanacağı vaat edilmiş ve hukukun üstünlüğü ilkesi benimsenmiştir (Koçak, 2021: 140). Ancak Tanzimat Fermanı'nın insan hakları açısından sunduğu reformlar yetersiz bulunmuş ve 1856 Islahat Fermanı ile bu eksikliklerin giderilmesi hedeflenmiştir. Islahat Fermanı, tüm Osmanlı vatandaşlarına eşit haklar tanınmasını amaçlamış ve bu hedef doğrultusunda Tanzimat Fermanı'nın ilkelerini teyit etmiştir (Gümüş, 2008: 230-231).

Osmanlı Devleti'nde anayasal gelişmelerin bir diğer dönüm noktası, 1876 yılında kabul edilen Kanun-i Esasi olmuştur. Bu Anayasa, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yazılı anayasası olup temel hak ve hürriyetler bakımından önemli hükümler içermektedir. Örneğin, vatandaşlık hakları ve eşitlik ilkesi ile kişi güvenliği, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi haklar Anayasa tarafından güvence altına alınmıştır (Kapani, 1993: 103). Bununla birlikte, padişahın yasama ve yürütme üzerindeki etkisi, Kanun-i Esasi'nin tam anlamıyla bir parlamenter demokrasi oluşturamadığını göstermektedir (Tanör, 2007: 136). Anayasa, bu eksiklerine rağmen Osmanlı Devleti'nde anayasal düzenin temellerini atmış ve modernleşme çabalarına önemli bir katkı sağlamıştır (Döner, 2023b: 54).

1921 Anayasası, yeni kurulmakta olan Türk Devleti'nin ilk anayasasıdır. Ancak, geçiş dönemi anayasası olarak kabul edilen bu Anayasa, insan hakları ve temel hak ve özgürlükler açısından sınırlı düzenlemeler barındırmıştır. Anayasa, millî egemenlik, kuvvetler birliği ve meclisin tam yetkili olması gibi ilkeleri ile dikkat çekse de yargı ve insan hakları konularında eksiklikler içermektedir (Özbudun, 2019: 25-26). Bu dönemde, temel hak ve özgürlüklerin Anayasa'da yeterince güvence altına alınmadığı gözlemlenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra kabul edilen 1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kapsamlı anayasası olarak önemli hükümler içermektedir. Bu Anayasa, bireylerin devlete karşı korunması gerektiği anlayışını benimseyerek kişisel özgürlükleri ve vatandaşlık haklarını güvence altına almıştır (Tanör, 2007). Ancak, 1924 Anayasası'nın ilk halinde kadınların seçme ve seçilme haklarına yer verilmemiş olması gibi eksiklikler dikkati çekmiş, bu haklar sonraki düzenlemelerle genişletilmiştir.

1961 Anayasası, Türk anayasacılık tarihinde insan haklarına dayalı bir düzeni benimsemesi ve çoğulcu yapıyı öne çıkarması nedeniyle önemli bir dönüm noktasıdır. Anayasa, temel hak ve hürriyetleri geniş bir şekilde düzenlemiş ve birey haklarının güvencesini artırmayı hedeflemiştir. Ancak, aynı zamanda Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve Anayasa Mahkemesi (AYM) gibi anayasal kurumların kurulmasını sağlayarak, demokratik iradenin sınırlanması ve denetlenmesi için bir mekanizma oluşturulmuştur. Bu durum, temel hakların güvence altına alınması açısından olumlu bir görünüm sunmasına rağmen, bu kurumların zaman içinde yetkilerini aşarak demokrasinin tam anlamıyla işlemlerini engelleyici bir yapı oluşturduğu yönünde eleştirilere neden olmuştur (Tanör, 2007).

1982 Anayasası ise, 1961 Anayasası'ndan farklı olarak, temel hak ve özgürlükleri sınırlayıcı bir anlayış benimsemiş ve otoriteyi güçlendirmeye odaklanmıştır. Anayasa yapım sürecinde çoğulculuğun göz ardı edilmesi ve Milli Güvenlik

Konseyi'nin yönlendirmesi, Anayasa'nın bireysel özgürlükleri değil, devlet otoritesini önceleyen bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur (Topuzkanamış, 2019: 1767). Ancak, 1987, 1993, 1995, 2001 ve 2004 yıllarında Türkiye'nin Avrupa Birliği uyum süreci kapsamında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleriyle temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi yönünde adımlar atılmış; 2010 referandumu ile bu süreç tartışmalar eşliğinde devam ettirilmiştir. Son olarak, 2017 Anayasa değişikliği ise, bireysel özgürlükleri artırmaktan çok, yürütme gücünü güçlendirmeyi hedeflemiştir (Yokuş, 2020: 1).

2. 2017 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİNE GİDEN YOLDA 1982 ANAYASASI'NDA YAPILAN REFORMLAR

12 Eylül 1980 askerî darbesinin ardından Türkiye'de anayasal düzenin yeniden inşası sürecinin başat aktörü Milli Güvenlik Konseyi (MGK) olmuştur. Asli kurucu iktidar yetkileri bizzat darbeci subaylar tarafından üstlenilmiş, Anayasa'nın kabul edilmesi/değiştirilerek kabul edilmesi sürecinde de MGK etkin olmuştur. Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu ise, bir anayasa tasarısı hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bu tasarı, 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulmuş ve %91,37 oranında "evet" oyu alarak kabul edilmiştir. Ancak Anayasa'nın hazırlanma sürecinde demokratik yöntemlere yeterince özen gösterilmemesi, güçlü bir Cumhurbaşkanlığı makamı yaratması, bireylerin temel haklarını sınırlaması ve bazı durumlarda bu hakları tamamen ortadan kaldırması gibi eleştiriler sebebiyle Anayasa yıllar boyunca tartışma konusu olmuştur (Kılıç ve Yalçın Atalay, 2023). Bu eleştirilerin ışığında, 1982 Anayasası'nda zaman içinde çok sayıda değişiklik yapılmıştır.

2.1. 1987, 1993 ve 1995 Değişiklikleri

Anayasa'da yapılan ilk değişiklik, 17 Mayıs 1987 tarihinde 3361 sayılı Kanun ile gerçekleştirilmiştir. Bu düzenleme ile bazı siyasilere siyasi faaliyet yasağı getiren geçici 4'üncü madde kaldırılmış ve seçme yaşı 21'den 20'ye indirilmiştir. Ayrıca, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üye sayısı 400'den 450'ye çıkarılmıştır. Cumhurbaşkanı'na anayasa değişikliklerini halkoyuna götürebilme yetkisi verilmiş ve bu durum, mecliste yaşanabilecek olası tikanıklıkların halk tarafından aşılmasının önünü açmıştır. Bu değişiklikler, demokratik katılımı artırarak vatandaşların siyasi süreçlere dahil edilmesini güçlendirmiştir (Özbudun ve Gençkaya, 2010; Kılıç ve Yalçın Atalay, 2023).

8 Temmuz 1993 tarihli anayasa değişikliği ile Anayasa'nın 133'üncü maddesi yeniden düzenlenmiş ve radyo ve televizyon yayınları üzerindeki devlet tekelinin kaldırılması sağlanmıştır. Bu değişiklik, özel radyo ve televizyon istasyonlarının kurulmasını mümkün kılarak bireylerin haber alma hakkını genişletmiş ve farklı bilgi kaynaklarına erişimlerini artırmıştır. Bu düzenleme, basın ve medya alanında özgürlükçü bir dönemin kapılarını aralamış ve siyasal bilincin gelişmesini destekleyerek demokratikleşme sürecine katkıda bulunmuştur (Özbudun ve Gençkaya, 2010).

23 Temmuz 1995 tarihindeki anayasa değişikliği, temel haklar ve siyasi özgürlükler açısından önemli düzenlemeler getirmiştir. Bu değişiklikte birlikte, Anayasa'nın başlangıç kısmında yer alan ve 1980 askerî müdahalesini meşrulaştıran ifadeler kaldırılmıştır. Seçmen yaşı 18'e indirilmiş, TBMM üye sayısı 550'ye çıkarılmış, yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarına ve tutuklulara oy kullanma hakkı tanınmıştır. Ayrıca, dernekler ve meslek kuruluşlarının faaliyetleri üzerindeki kısıtlamalar azaltılmış ve yükseköğrenim gören bireylerin siyasi partilere üye olmasına izin verilmiştir. Bu

düzenlemeler, toplumsal katılımın önündeki engellerin kaldırılmasını sağlayarak siyasi özgürlükleri genişletmiş ve bireylerin demokratik süreçlere daha aktif bir şekilde katılım göstermesini mümkün kılmıştır (Özbudun, 2011; Kaboğlu, 2010; Yokuş, 2020).

2.2. 2001 ve 2004 Değişiklikleri

2001 ve 2004 yıllarında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik hedefi doğrultusunda yapılan reformların önemli birer parçasıdır. 2001 yılında, 4709 sayılı Kanun ile Anayasa'nın toplam 32 maddesinde değişiklik gerçekleştirilmiştir. Bu değişikliklerin temel odağı, birey haklarını genişletmek ve Anayasa'nın temel hak ve hürriyetlere ilişkin düzenlemelerini Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ile uyumlu hale getirmektir. Anayasa'nın başlangıç kısmındaki "hiçbir düşünce ve mülahazanın" ifadesi "hiçbir faaliyetin" şeklinde değiştirilerek, eyleme dönüşmeyen düşüncelerin daha özgür bir şekilde ifade edilebilmesi sağlanmıştır. Ayrıca, Anayasa'nın 13'üncü maddesi, hak ve hürriyetlerin ancak demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun olarak sınırlandırılacağı hükmü ile güncellenmiştir (Sağlam, 2002; Gözler, 2001).

Özel yaşamın korunması, ifade özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakları gibi bireysel özgürlüklerle ilgili düzenlemeler, Anayasa'nın 20, 26 ve 34'üncü maddelerinde gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemeler, kişisel alanı genişletmiş ve demokratik katılım olanaklarını artırmıştır. Aynı zamanda dernek kurma hakkı, sendikal faaliyetler ve adil yargılanma gibi haklar da güçlendirilmiştir. Bu kapsamlı değişiklikler, Türkiye'nin demokrasiye olan bağlılığını ve uluslararası insan hakları standartlarına uyum çabasını yansıtmaktadır (Kılıç ve Yalçın Atalay, 2023).

2004 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ise daha çok, 2001'de başlatılan reform sürecini tamamlayıcı nitelikte görülmektedir. Bu değişikliklerin en dikkat çekici yönü, Anayasa'nın 10'uncu maddesinde yapılan düzenleme ile kadın ve erkek arasındaki eşitliğin açıkça vurgulanmasıdır. Bu bağlamda, kadın ve erkek eşitliğinin sağlanması için alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı olarak değerlendirilmesi önlenmiştir. Ayrıca, Anayasa'nın 15'inci maddesinde yapılan değişiklikle ölüm cezası tamamen kaldırılmış ve bu düzenleme uluslararası insan hakları standartlarına uyum açısından büyük bir adım olarak değerlendirilmiştir (Kavıracı, 2022; Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019).

2004 yılında gerçekleştirilen bir başka önemli değişiklik ise Anayasa'nın 90'ıncı maddesine eklenen, temel hak ve hürriyetler konusunda uluslararası sözleşme hükümlerinin, kanunlarla çelişmesi durumunda öncelikle uygulanacağını belirten düzenlemedir. Bu hüküm, insan hakları konusunda uluslararası standartlara öncelik verilmesini sağlayarak, Türkiye'nin uluslararası sorumluluklarını pekiştirmiştir. Ayrıca, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kaldırılmasıyla demokratik yargı sistemi yönünde önemli bir adım atılmıştır (Karaaslan, 2022).

2001 ve 2004 değişiklikleri, insan hakları standartlarının geliştirilmesi ve demokratikleşme sürecinin hızlandırılması açısından temel bir rol oynamıştır. Ancak bu reformların bazı alanlarda yeterince kapsamlı olmadığı eleştirileri de yapılmaktadır. Yine de bu değişiklikler, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal yapısında önemli etkiler yaratmıştır.

2.3. 2010 Değişiklikleri

2010 yılında, 1982 Anayasası üzerinde gerçekleştirilen değişiklikler, özellikle yargı organlarının yapısı ve temel hak ve hürriyetler konularında önemli reformlar içermiştir. Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının getirilmesi gibi reformlarla yargı üzerinde geniş kapsamlı etkiler yaratan 2010 Anayasa değişikliklerinin, Türkiye'nin demokratikleşme sürecindeki en önemli adımlardan biri olarak kabul edildiği söylenebilir. Bu reformlar, Avrupa Birliği'nin demokratik standartlarına uyum sağlama amacı ile anayasal düzenlemelere entegre edilmiştir (Nohutçu ve Aslan, 2022).

Anayasa'nın 10'uncu maddesinde yapılan düzenlemeler, kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğunu vurgulamış ve bu eşitliğin sağlanması için alınacak tedbirlerin "eşitlik ilkesine aykırı" olarak yorumlanamayacağını garanti altına almıştır. Ayrıca, çocuklar, yaşlılar, engelliler ve şehit yakınları gibi dezavantajlı grupların korunmasına yönelik düzenlemeler de maddeye dâhil edilmiştir (Hakyemez, 2010). Bu değişiklikler, toplumun kırılgan kesimlerine yönelik olumlu ayrımcılığı anayasal güvence altına alarak, toplumsal eşitlik konusunda önemli bir ilerleme sağlamıştır.

2010 anayasa değişikliklerinin en dikkat çeken maddelerinden biri, kişisel verilerin korunması hakkının anayasal güvence altına alınması olmuştur. Anayasa'nın 20'nci maddesine eklenen düzenleme ile bireylere, kişisel verilerinin korunmasını talep etme hakkı tanınmıştır. Bu, bireylerin özel hayatlarına saygının artırılmasını ve kişisel mahremiyetin korunmasını hedeflemiştir. Buna ek olarak, vatandaşların yurt dışına çıkma özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalar da yeniden düzenlenmiş; yurt dışına çıkış kısıtlamalarının yalnızca suç soruşturması veya kovuşturması durumunda ve hâkim kararıyla yapılabileceği ifade edilmiştir (Hakyemez, 2010: 391-392).

Anayasa'nın 41'inci maddesinde yapılan düzenlemelerle, çocuk hakları anayasal bir boyut kazanmıştır. Çocukların ana ve babaları ile ilişki kurma ve bu ilişkiyi sürdürme hakları anayasal olarak güvence altına alınmış, çocuklara karşı her türlü şiddet ve istismarın önlenmesi için devletin sorumluluğu belirlenmiştir. Bu düzenlemelerle birlikte, çocuk hakları kapsamındaki anayasal hükümler, daha kapsayıcı hâle getirilmiştir (İpek, 2012).

Çalışma hakları ve sendikal faaliyetler konusunda da önemli düzenlemeler yapılmıştır. Anayasa'nın 51'inci maddesinde yer alan, aynı işkolunda birden fazla sendikaya üye olunamayacağına dair hüküm kaldırılmış; bu da sendikal hakların genişletilmesine olanak tanımıştır. Ayrıca, kamu personeline toplu sözleşme yapma hakkı tanınmış ve bu sürecin uzlaşmazlık durumlarında Uzlaştırma Kurulu tarafından karara bağlanacağı düzenlenmiştir. Bu değişiklikler, çalışan haklarının korunması açısından bir dönüm noktası oluşturmuştur (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2010: 314).

Anayasa'nın 74'üncü maddesiyle Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) ihdas edilmiştir. Bu kurum, idarenin işleyişiyle ilgili bireysel şikâyetleri incelemek üzere kurulmuş olup, bireylerin hak ihlallerini yargıya başvurmadan çözebilecekleri etkin bir mekanizma sunmayı hedeflemiştir. Ancak KDK'nın tavsiye niteliğindeki kararlarının idare tarafından ne ölçüde uygulandığı ve bu kurumun yargı kararları kadar bağlayıcılığa sahip olmaması, işlevselliğine dair tartışmaları beraberinde getirmiştir. Yine de yargı yükünü azaltması ve idare ile birey arasında arabuluculuk yapması gibi pratik faydalarıyla, Türkiye'nin anayasal gelişim sürecine katkıda bulunmuştur (Özbudun, 2011: 129).

Türkiye'de 2010 Anayasa değişikliklerinin en önemli sonuçlarından biri, Anayasa'nın 148'inci maddesi ile Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının tanınmasıdır. Bu reform, bireylerin Anayasa'da güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla, tüm olağan kanun yollarını tükettikten sonra Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilmesini sağlamıştır. Bu mekanizma, yargısal denetimin kapsamını genişleterek soyut norm denetiminden somut hak ihlali denetimine doğru bir dönüşüm başlatmıştır.

Bireysel başvuru, bir yandan bireysel hakların korunmasında ikincil ve tamamlayıcı bir güvence oluştururken, diğer yandan Anayasa Mahkemesi'nin içtihatları aracılığıyla temel haklar alanında standartların yükseltilmesine olanak tanımıştır. Uygulamada bu yolun, adil yargılanma hakkı başta olmak üzere, ifade özgürlüğü ve mülkiyet hakkı gibi pek çok konuda bireysel hak ihlallerinin tespitinde etkin bir araç haline geldiği görülmektedir. Dolayısıyla, bu mekanizma Türkiye'nin anayasal sistemine yeni bir soluk getirmiş ve bireylerin hukuk önünde daha güçlü bir konuma gelmelerine katkıda bulunmuştur.

2010 Anayasa değişiklikleri, bireysel başvuru hakkının tanınması, kamu denetçiliği kurumunun kurulması ve kişisel verilerin korunması gibi somut düzenlemelerle temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu reformlar siyasal etkileri nedeniyle zaman zaman eleştirilere konu olmuş olsa da anayasal yargıya erişimin genişlemesi ve yurttaş haklarının güçlenmesi gibi pratik yansımalarıyla Türkiye'nin anayasal gelişim sürecine somut katkılar sağlamıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, 2017 öncesi anayasa değişiklikleri hem iç hem de uluslararası dinamiklerin etkisiyle şekillenmiş; bireysel özgürlüklerin genişletilmesi, demokratikleşme ve hukukun üstünlüğü gibi temel prensipler doğrultusunda önemli adımlar atılmıştır. Ancak bu değişiklikler, kimi zaman yeterince kapsayıcı olmamakla eleştirilmiş ve uygulamada bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Yine de bu süreç, 1982 Anayasası'nın otoriter karakterini yumuşatma ve daha demokratik bir anayasal düzen oluşturma çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu değişikliklerin etkileri, 2017 anayasa değişikliklerine giden süreçte belirleyici bir rol oynamış ve Türkiye'nin anayasal dönüşüm hikâyesinin bir parçası olmuştur.

3. 2017 ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİNİN TÜRKİYE'DE TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde 12 Eylül 1980 askerî müdahalesinin bir ürünü olarak yürürlüğe giren 1982 Anayasası, yürürlüğe girdiği günden bu yana çok sayıda değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler, Anayasa'nın ilk hâlden belirgin ölçüde uzaklaşmasına yol açmış olsa da darbe sonrası oluşturulan özgürlük karşıtı ruhun belirli ölçüde korunduğu değerlendirilmektedir. Bu durum, Anayasa'nın topyekûn değiştirilmesi ve yeni bir anayasal düzenin tesis edilmesi yönündeki taleplerin süreklilik arz ettiğini göstermektedir (Güneş Uyar, 2020).

16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen halkoylaması sonucunda 1982 Anayasası'nda 18 maddede radikal değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklik önerileri, Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) oylandıktan sonra halkın onayına sunulmuştur (Kılıç ve Yalçın Atalay, 2023: 695). Olağanüstü hâl rejiminin uygulandığı bir dönemde Türkiye'de yapılan bu anayasa değişiklikleri ve bu kapsamda gerçekleştirilen düzenlemelerin, özellikle yürütme erkini güçlendiren ve denge-denetleme mekanizmalarını zayıflatan bir yapı oluşturduğu eleştirileri öne çıkmaktadır.

2017 anayasa değişikliği ile Türkiye, parlamenter sistemden kendine özgü bir nitelik taşıyan cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş yapmıştır. Bu sistem değişikliği, yürütme yetkisini tek elde toplayan monist bir yapı oluşturmuş ve bu durum, Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin genişlemesine yol açmıştır. Bu durumun denge-denetleme mekanizmalarının zayıflaması ve demokratik standartlar açısından bazı endişeler yarattığı değerlendirilmektedir (Yokuş, 2020: 20). Yeni sistemde Cumhurbaşkanı, yürütme yetkilerini tek başına kullanma yetkisine sahiptir. Bu durumun, yürütme organının denetlenebilirliğini zorlaştırdığı ve güçler ayrılığı ilkesini zayıflattığı değerlendirilmektedir. 2017 anayasa değişiklikleriyle yürütme organı, Cumhurbaşkanı'na geniş yetkiler verilerek yeniden yapılandırılmıştır. Cumhurbaşkanı'nın yürütme yetkilerini tek başına kullanabilmesi, yürütme organının güçlenmesine ve merkeziyetçi bir yönetim anlayışının benimsenmesine neden olma riski taşıdığı değerlendirilmektedir (Yancı Özalp, 2017).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin, yürütme organının yasama ve yargı organları üzerindeki etkisini artırması, bu organın denetim mekanizmalarından bağımsız hareket edebilmesine olanak tanıdığı şeklinde değerlendirilmektedir. Cumhurbaşkanı'nın yürütme yetkilerini doğrudan kullanması, Başbakanlık makamının kaldırılması ve bakanlıkların Cumhurbaşkanı'na bağlı hale getirilmesi, yürütme organının etkinliğini artırmaktadır. Ancak, bu durum aynı zamanda yürütme organının hesap verebilirliğini azaltarak demokratik denetim mekanizmalarının zayıflaması sonucunu doğurduğu değerlendirilmektedir. Bu sistemde bakanlıkların politika yapma ve uygulama yetkisi büyük ölçüde azalmıştır. Zira 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulan Politika Kurulları, politika belirleme görevini üstlenmektedir. Bu kurulların başkanlığını doğrudan Cumhurbaşkanı yürütmektedir ve toplantılara katılamaması durumunda dahi yetki, Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen bir başkan vekiline devredilmektedir. Bu durum, bakanların yasama organından ayrılıp atanmış birer siyasi müsteşar konumuna gelmelerine yol açtığı yönünde yorumlanmaktadır. Zira bakanlar artık milletvekili değildir ve doğrudan Cumhurbaşkanı'na bağlı olarak görev yapmaktadırlar. Anayasa'nın 104'üncü maddesinde yapılan değişiklikler kapsamında Cumhurbaşkanı'na, üst düzey kamu yöneticilerini atama ve görevden alma yetkisi verilmiştir. Üst düzey kamu yöneticilerinin belirlenmesi ve düzenlemeler, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile gerçekleştirilmektedir. Ancak, bu yetkinin sınırları ve uygulamadaki etkileri tartışmalıdır. Üst düzey kamu yöneticileri kavramının belirsizliği ve atamalarda herhangi bir denetim mekanizmasının olmaması, eleştirilen noktalar arasındadır (Coşkun, 2017: 17).

16 Nisan 2017'de yapılan Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanı'na yürütme yetkisine ilişkin konularda kararname çıkarma yetkisi verilmiştir. Ancak, bu yetki sınırsız değildir; Cumhurbaşkanı, temel hak ve özgürlükler, siyasi haklar, kanunla açıkça düzenlenen konular ve Anayasa'da münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkaramaz. Kararnamelerle kanunlar arasında çelişki olması durumunda, kanun hükümleri uygulanır. Aynı konuda Meclisin yasa çıkarması halinde, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir (Coşkun, 2017: 20). Bu düzenlemenin, yürütme organının asli düzenleme yetkisini genişletirken, yasanın denetim mekanizmalarını zayıflattığı değerlendirilmektedir. Olağanüstü hâl dönemlerinde çıkarılan kararnameler, TBMM onayı olmadan uygulanabilirken, olağan dönemde çıkarılan kararnameler için böyle bir onay şartı bulunmamaktadır (Yancı

Özalp, 2017: 127-130). Sonuç olarak, Cumhurbaşkanı'na verilen kararname çıkarma yetkisinin, yürütme organını güçlendirdiği ve yasamanın denetim yetkilerini sınırlandırdığı değerlendirilmektedir (Keskinsoy ve Kaya, 2021).

Anayasa'nın 118'inci maddesinin altıncı fıkrasında yapılan değişiklikle, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin teşkilatı ve görevlerinin, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi yoluyla düzenleme yetkisi Cumhurbaşkanı'na verilmiştir (Yancı Özalp, 2017: 130). Bu durumun, yürütme organının gücünü artırdığı ve yasama organının yetkilerini sınırladığı ifade edilmektedir.

Anayasa'nın 119'uncu maddesi, olağanüstü hâl yönetimini düzenlemektedir. Bu maddeye göre, Cumhurbaşkanı çeşitli olağanüstü durumlar, örneğin savaş, seferberlik, doğal afet veya ağır ekonomik bunalım hâllerinde olağanüstü hâl ilân edebilir. Olağanüstü hâl ilânı kararı, verildiği gün Resmî Gazetede yayımlanır ve aynı gün TBMM onayına sunulur. Olağanüstü hâl sırasında Cumhurbaşkanı, olağanüstü hâlin gerekli kıldığı konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Bu kararnameler Resmî Gazetede yayımlanır ve aynı gün Meclisin onayına sunulur; aksi hâlde üç ay içinde yürürlükten kalkar. Bu düzenleme, olağanüstü hâllerde hızlı ve etkili karar alınmasını amaçlarken, Cumhurbaşkanı'nın geniş yetkilerle donatılmasının ve olağanüstü hâlin süresinin uzatılabilmesinin yasama ve yürütme organları arasındaki dengeyi etkilediği değerlendirilmektedir.

Anayasa'nın 123'üncü maddesinin üçüncü fıkrasında yapılan değişiklik, kamu tüzel kişiliği tesis etme yetkisini Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine de tanımıştır (Yancı Özalp, 2017: 130). Bu düzenlemeyle beraber, Cumhurbaşkanının yetkilerinde bir genişleme yaşanmış ve yürütme erkinin etkisi yükselmiştir. Kamu tüzel kişiliğinin kuruluşu ile idarenin düzenlenmesi arasındaki potansiyel çelişki ve farklı düzenleme araçlarının etkileşimi, yaşamayı daraltırken yürütme organının etkinliğini artırdığı değerlendirilmektedir.

Cumhurbaşkanı'nın yasama ve yargı organları üzerindeki etkisinin artmasının, bu organların bağımsızlığını ve tarafsızlığını etkilediği ifade edilmektedir. Yargı organının üyelerinin seçimi ve atanması konularında yapılan düzenlemeler, yargı bağımsızlığını zayıflattığını ve yürütme organının yargı üzerindeki etkisini artırdığı değerlendirilmektedir (Yancı Özalp, 2017). Anayasa'nın 9'uncu maddesine, "yargının bağımsızlığı" ilkesine ek olarak "tarafsızlık" ilkesi de dâhil edilmiştir (Coşkun, 2017: 8). Bağımsızlık, hâkimin çevresel etkilerden korunmasını ifade ederken, tarafsızlık, hâkimin önyargısız ve adil karar vermesini ifade eder (Özkul, 2016: 45-50; Yancı Özalp, 2017: 120). Ancak, yalnızca Anayasa'da "tarafsızdır" denilmesiyle yargının tarafsız olmasının beklenemeyeceği belirtilmektedir. Önemli olanın, tarafsızlığı uygulamada sağlayabilecek hukuksal araçları öngörmek olduğu vurgulanmaktadır.

Anayasa'nın 101'inci maddesinde yapılan değişiklikle, Cumhurbaşkanı'nın niteliklerini ve tarafsızlığını düzenleyen maddedeki "tarafsızlık" ifadesi kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanı'nın yeminine dair 103. maddedeki "tarafsızlık" ifadesinin korunduğu görülmüştür. Ancak, Cumhurbaşkanı yeminine dair 103. maddedeki "tarafsızlık" ifadesinin korunması, taraflı Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlık yemini etmesi gibi bir çelişki oluşturmaktadır. Öte yandan Cumhurbaşkanı'nın aynı zamanda partisinin genel başkanı olması da nazara alındığında tarafsızlık özelinde bu durumun eleştiriler olduğu görülmektedir. Zira başkanlık sistemlerinde güçler arasında keskin bir ayrılık olması gerektiği vurgulanırken, iki şapkayı

birden takabilecek bir Cumhurbaşkanı'nın varlığının, yasama ile yürütme arasındaki bu ayrılığı ortadan kaldırdığı ifade edilmektedir.

Anayasa'nın 116'ncı maddesinde yapılan değişikliklerle, Cumhurbaşkanı'na ve Meclise karşılıklı seçim yenileme yetkisi verilmiştir (Coşkun, 2017: 24-25). Ancak, eğer Cumhurbaşkanı Meclis çoğunluğuna sahipse, Meclisin bu kararı alması pek mümkün görülmemekte ve bu durum gerçek manada bir "karşılıklık" sağlamamaktadır. Bu durum, başkanlık sisteminin temel ilkesi olan yasama ve yürütme organlarının birbirlerinin görevlerine son verememesi prensibinden uzaklaşıldığı eleştirilerine yol açtığı değerlendirilmektedir.

TBMM'nin görev ve yetkileri de yeniden düzenlenmiştir. Yeni sistemin monist yapısı, yasamanın Bakanlar Kurulu ve tek tek bakanları denetleme yetkisine son vermesi ve kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisini kaldırmasıyla, yasama-yürütme dengesini kökten değiştirmiştir. Bu düzenlemeyle bakanlar, Cumhurbaşkanı tarafından göreve atanmakta, görevden alınmakta ve ona karşı sorumlu hâle gelmektedir (Coşkun, 2017: 13). Bu durumun, başkanlık sisteminin doğasına uygun olduğu belirtilse de bakanların göreve başlama süreçlerinde parlamentonun tamamen devre dışı bırakılmış olmasının bir eksiklik olarak görüldüğü ifade edilmektedir. TBMM'nin denetim yetkisi ise yeniden düzenlenerek "gensoru" ile "güvenoylaması" denetim yolları kaldırılmıştır. Meclis soruşturması ise zorlaştırılmıştır. Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar hakkında görevleriyle ilgili işledikleri iddia edilen suçlarda soruşturma açılması için 301 vekilin önerge vermesi ve 360 vekilin kabul oyu vermesi gerektiği, soruşturma açılması kararından sonra dosyanın komisyona havale edilmesi ve komisyon raporunun görüşülmesinin ardından en az 400 oy ile Yüce Divan'a sevklerinin mümkün olduğu belirtilmiştir (Coşkun, 2017: 13). Bu oranlara ulaşmanın oldukça zor olmasından dolayı, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanların Meclis tarafından denetlenmesinin pratikte imkânsız hâle geldiği değerlendirilmektedir. Bu düzenlemelerin, Meclis soruşturmasının işlevselliğini yitirmesine ve Meclisin denetim yetkisinin zayıflamasına neden olduğu ifade edilmektedir (Keskinsoy ve Kaya, 2021).

Anayasa'nın 146'ncı maddesinde yapılan değişiklikle, Anayasa Mahkemesi üyelerinin sayısı askerî mahkemelerin kaldırılması nedeniyle 17'den 15'e düşürülmüştür. Bu 15 üyenin 12'si Cumhurbaşkanı tarafından, 3 üyesi ise TBMM tarafından seçilmektedir. Meclis'te Cumhurbaşkanı'nın partisinin çoğunluğa sahip olması, uzun vadede Anayasa Mahkemesi üyelerinin atanmasında Cumhurbaşkanı'nın etkisini artırma potansiyeli taşımaktadır. Ancak, üyelerin görev sürelerinin farklı zamanlarda sona ermesi nedeniyle, tek bir Cumhurbaşkanı'nın tüm üyeleri ataması pratikte mümkün değildir. Bu durum, anayasal denge ve denetleme mekanizmaları açısından önemli bir tartışma konusudur (Coşkun, 2017: 26). Bu değişikliğin, yürütme organının başında olan Cumhurbaşkanı'nın, bir taraftan parti genel başkanı sıfatıyla yasamayı, diğer taraftan yaptığı atamalarla yargıyı kendine bağlama imkânına sahip olmasını sağladığı ifade edilmektedir. Bu durumun, güçler ayrılığı ilkesinin sınırlarını silikleştirdiği ve yargının bağımsızlığını ve tarafsızlığını olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir.

Anayasa'nın 148'inci maddesinde yapılan değişiklikle, Anayasa Mahkemesi'nin denetim yetkisi kısmen daraltılmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin, olağan dönemde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin denetimini yapabileceği; ancak fiili olarak bunların denetim imkânının azaldığı belirtilmiştir. Çünkü Cumhurbaşkanlığı

kararnamelerini çıkaran Cumhurbaşkanının, bu metni doğal olarak Anayasa Mahkemesi önüne götürmeyeceği ve bunun da Anayasa Mahkemesi'nin denetim yetkisini sınırladığı belirtilmektedir. Olağanüstü hâl döneminde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine karşı yargı yolunun kapalı olduğu belirtilmektedir (Yancı Özalp, 2017: 125). Bu kararnameler üç ay içerisinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunulmak zorundadır. TBMM tarafından kanunlaştırılmadığı takdirde kararnameler kendiliğinden yürürlükten kalkar. Dolayısıyla, bu kararnamelerin denetimi yargısal değil, siyasal bir denetim mekanizması ile üç aylık süreyle sınırlı olarak sağlanmaktadır. Bu düzenlemenin, Anayasa Mahkemesi'nin denetim yetkisini sınırlandırarak, yürütme organının kararlarına karşı yargısal denetimi zayıflattığı değerlendirilmektedir.

Anayasa'nın 155'inci maddesinde yapılan değişiklikle, Anayasal sistemimizden çıkarılan kanun ve tüzük tasarılarını inceleme görevi Danıştay'ın yetki alanından kaldırılmıştır. Bu durum, Danıştay'ın artık yürütme organının düzenleyici işlemlerini ön denetleme yetkisinin kalmadığı yönünde bir yoruma yol açmaktadır. Ancak, yürütme organının temel düzenleyici işlemleri olan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenirken, Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan yönetmelikler için herhangi bir ön denetim mekanizması öngörülmemiştir. Bu durum, yürütme organının düzenleyici işlemlerinin denetimi açısından önemli bir boşluk yaratmaktadır (Yancı Özalp, 2017: 124-125). Bu durumun, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenleyici işlemler yapma yetkisini güçlendirirken, Danıştay'ın ön denetim yetkisini sınırladığı ifade edilmektedir.

Anayasa'nın 159'uncu maddesinde yapılan değişiklikle, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun yapısı yeniden biçimlendirilmiş ve ismindeki "Yüksek" ibaresi çıkarılarak Hakimler ve Savcılar Kurulu olarak değiştirilmiştir. Üye sayısı 22'den 13'e düşürülmüştür. Bu 13 üyenin altısının (4 üye + Adalet Bakanı ve Adalet Bakanlığı Müsteşarı) Cumhurbaşkanı tarafından doğrudan seçildiği belirtilmektedir. Kalan 7 üyenin ise TBMM tarafından belirlendiği ifade edilmektedir. Cumhurbaşkanı'nın parti genel başkanı olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, Mecliste Cumhurbaşkanı'nın partisinin çoğunluğu oluşturduğu durumlarda Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun tüm üyelerinin Cumhurbaşkanı tarafından atanabileceği bir tablo olduğu değerlendirilmektedir (Coşkun, 2017: 26). Bu durumun, yürütme organının başında olan Cumhurbaşkanı'nın, yasama ve yargı organları üzerindeki etkisini artırdığı ifade edilmektedir. Her ne kadar Kurul'un teşekkülünde müsteşar ibaresi yer alsa da Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte müsteşarlık uygulaması da kaldırılmış olsa da Anayasa'da yapılan değişiklikte bu ibarenin düzeltilmemesi de dikkat çekmektedir.

Anayasa'nın 161'inci maddesinde yapılan değişiklikle, Meclisin Bütçe Kanunu konusundaki yetkilerinde kısıtlama getirilmiştir. Eğer bütçe kanunu zamanında yürürlüğe konulmazsa, öncelikle geçici bütçe kanunu çıkarılır. Geçici bütçe kanununun da çıkarılamaması durumunda ise, önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilerek artırılarak uygulanır. Bu düzenleme, yürütme organının bütçesiz kalmayacağı ve yasama organının bütçeyi yürütme organına karşı bir denetim aracı olarak kullanamadığı anlamına gelmektedir. Böylece 2017 değişikliğiyle Meclisin bütçe yetkisinin dolaylı yoldan Cumhurbaşkanı'na devredildiği ifade edilmektedir (Yancı Özalp, 2017: 134).

2017 Anayasa değişiklikleri, Türk siyasi ve hukuki tarihinde yeni bir dönemi başlatarak, güçler dengesini yürütme lehine önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu köklü dönüşüm, temel hak ve hürriyetlerin güvencesi açısından farklı boyutları

olan bir tartışma alanı yaratmıştır. Anayasa'nın Cumhurbaşkanı'na tanıdığı geniş yetkiler ve yürütme organının güçlenmesi, temel hak ve hürriyetlerin korunması mekanizmalarında bazı zorluklar ortaya çıkardığı yönünde eleştiriler bulunmaktadır (Keskinsoy ve Kaya, 2021). Bu eleştirilerin odağında, yürütmenin merkezileşmesinin, denge-denetleme sisteminin zayıflamasına yol açtığı ve bu durumun, bireysel hakların korunmasında potansiyel zafiyetler yaratabileceği tezi yer almaktadır. Yargı bağımsızlığı, bu bağlamda en kritik unsurlardan biri hâline gelmiştir. Yargı organlarının üyelerinin seçimi ve atanması konularındaki düzenlemelerin, yürütmenin yargı üzerindeki etkisini artırma potansiyeli taşıdığı belirtilmektedir (Yancı Özalp, 2017). Bu durum, demokratik bir hukuk devletinde vazgeçilmez olan yargısal güvencelerin zedelenmesine ve bireylerin hak arama özgürlüklerinin kısıtlanmasına neden olabileceği endişelerini beraberinde getirmektedir (Yokuş, 2020: 20).

Söz konusu değişikliklerin temel hak ve hürriyetler üzerindeki etkisi, özellikle olağanüstü dönemlerde daha belirgin hale gelmektedir. Olağanüstü Hâl ilan etme yetkisinin Cumhurbaşkanı'na verilmesi, temel hak ve özgürlüklerin askıya alınmasına yönelik endişeleri artırmaktadır. Bu yetki, bireylerin özgürlüklerinin kısıtlanmasına ve devletin keyfî müdahalelerine açık bir zemin hazırlayabileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Bununla birlikte, yürütmenin genişleyen yetkileri, yalnızca olağanüstü dönemlerle sınırlı kalmayıp, basın ve ifade özgürlüğü gibi temel demokratik haklar üzerinde de baskı oluşturma potansiyeli taşımaktadır. Medya üzerindeki denetimin artması ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılması kaygıları, yeni sistemin eleştirel boyutlarını derinleştirmektedir. Ayrıca, yürütmenin artan gücü, toplumsal hareketlerin ve gösterilerin bastırılmasına yönelik tedbirlerin artırılması riskini de beraberinde getirmektedir ki bu durum, bireylerin toplanma ve gösteri yapma haklarını olumsuz yönde etkileyebilir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte, denge-denetleme mekanizmalarının etkinliği zayıflamıştır; yasama ve yargı organlarının yürütme üzerindeki denetleyici rolü azalmış, bu da demokratik denetim ve hesap verebilirlik mekanizmalarını zayıflatarak, insan hakları ihlallerine karşı savunmasız bir zemin oluşturabileceği yönünde yorumlanmaktadır.

Bununla birlikte, anayasa değişiklikleri, temel hak ve hürriyetler açısından olumlu addedilebilecek bazı yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Anayasa'nın 142'nci maddesiyle disiplin mahkemeleri haricinde askerî yargının tamamen tasfiye edilmesi, adalet sisteminde sivil yargının etkinliğini ve bütünlüğünü güçlendirme amacı taşımaktadır (Yancı Özalp, 2017: 122). Bu değişiklik, adil yargılanma hakkı ve insan hakları açısından önemli bir ilerleme olarak görülmektedir. Askerî yargı mercilerinin kaldırılması, sivil yargının denetimi dışında kalan bir alanın ortadan kaldırılmasıyla yargı sisteminde yeknesak bir yapı oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca, Anayasa'nın 122'nci maddesiyle sıkıyönetim rejiminin Anayasa'dan çıkarılması, temel hak ve hürriyetlerin korunması açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Nohutçu & Ziyrek, 2020: 851-860). Sıkıyönetim ifadesinin Anayasa'nın 17'nci (kişinin dokunulmazlığı) ve 19'uncu (kişi hürriyeti ve güvenliği) maddelerinden çıkarılması, olağanüstü yönetim biçimlerinin temel hakları kısıtlama potansiyelini ortadan kaldırmıştır (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 94). Bu reform, bireysel özgürlüklerin güvence altına alınması ve keyfî yönetim biçimlerinin önüne geçilmesi adına önemli bir adım olarak kabul edilebilir. Son olarak, siyasi katılım alanında yapılan düzenlemeler de dikkat çekicidir. Anayasa'nın 76'ncı maddesiyle seçilme yaşının 18'e indirilmesi ve erkekler için askerlik yapmış olma şartının kaldırılması, gençlerin siyasi

süreçlere katılımını artırmak amacıyla yapılmıştır (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019: 443). Bu değişiklikler, demokratik sistemin daha kapsayıcı hale getirilmesine ve gençlerin temsiliyetinin güçlendirilmesine katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak, 2017 anayasa değişiklikleri, temel hak ve hürriyetler açısından hem pozitif hem de negatif potansiyeller barındıran karmaşık bir yapıya sahiptir. Değişiklikler bir yandan sıkıyönetim rejimini kaldırarak veya askerî yargıyı tasfiye ederek bireysel haklar lehine adımlar atarken, diğer yandan yürütmenin yetkilerini genişletmesiyle denge ve denetim mekanizmalarını zayıflatmış ve bu durumun temel hakların güvencesi üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği yönündeki eleştirileri güçlendirmiştir. Bu nedenle, 2017 anayasa değişikliklerinin temel hak ve hürriyetlere olan etkisi, tek bir yönde değil, kapsamlı ve çok boyutlu bir perspektiften değerlendirilmelidir.

Türkiye'nin anayasal tarihi incelendiğinde, 1924 Anayasası'ndan itibaren temel hak ve hürriyetlerin anayasal koruma altına alındığı görülür. Ancak, bu korumanın en kapsamlı ve ileri düzeyde olduğu Anayasa, 1961 Anayasası'dır. Bu anayasa, "otorite karşısında özgürlükleri" önceleyen bir felsefeyle hazırlanmış, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan birçok mekanizma kurmuştur. 1982 Anayasası ise ilk halinde, temel hak ve hürriyetleri sınırlayıcı bir yaklaşıma sahip olmuş, ancak sonraki yıllarda yapılan değişikliklerle bu sınırlamalar kısmen yumuşatılmıştır. Bugün gelinen noktada, 2017 anayasa değişiklikleri ile birlikte, anayasal felsefenin yeniden otoriteyi güçlendirme yönünde değiştiği görülmektedir. Bu değişiklikler, yürütme organını ve onun tek temsilcisi olan Cumhurbaşkanı'nı önemli ölçüde güçlendirmiştir (Yancı Özalp, 2017: 135; Yokuş, 2020). Bu durum, özellikle temel hak ve hürriyetlerin korunması açısından bazı sakıncaları beraberinde getirebileceği yönünde tartışmalar yaratmaktadır.

Öte yandan, olağanüstü dönemlerde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri (CBK), temel hak ve hürriyetlere yönelik potansiyel riskleri daha da belirgin hâle getirmektedir. Normal koşullarda, Cumhurbaşkanı'nın kararname çıkarma yetkisi, temel hak ve hürriyetler gibi konularda sınırlandırılmıştır. Ancak, Anayasa'nın 119'uncu maddesine göre, olağanüstü hâl döneminde temel hak ve hürriyetler üzerindeki sınırlamalar, CBK ile düzenlenebilmektedir. Bu durum, yürütmenin yasama ve yargı denetiminden bağımsız olarak, bireysel özgürlükleri doğrudan etkileyecek kararlar almasına olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla, olağanüstü hâl ilan etme yetkisinin Cumhurbaşkanı'na verilmesi ve bu dönemde çıkarılan kararnamelerin denetim mekanizmalarından uzak olması, temel hak ve hürriyetlerin güvencesini zayıflatan ciddi bir sakınca olarak değerlendirilmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel yasası olan 1982 Anayasası'nda gerçekleştirilen anayasa değişikliklerinin, özellikle bireylerin temel hak ve özgürlükleri üzerindeki yansımalarını incelemiştir. Anayasaların, devletin temel örgütlenmesini ve işleyişini düzenleyen, aynı zamanda bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına alan en üst hukuk normları olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, bu değişikliklerin etkileri büyük önem taşımaktadır. Türk anayasacılık tarihinde Sened-i İttifak'tan Cumhuriyet dönemi anayasalarına uzanan süreçte bireysel hakların genişlemesi ve demokratikleşme yönünde kaydedilen ilerlemeler dikkate alındığında, özellikle 1961 Anayasası'nın sosyal ve ekonomik haklar alanındaki yenilikçi yaklaşımı bu sürece önemli bir ivme kazandırmıştır. Buna

rağmen, 1982 Anayasası'nın ilk hâlinin, yetkiyi merkezileştirme amacı güderek temel hak ve özgürlüklerin alanını daralttığı vurgulanmaktadır.

Çalışmanın odak noktasını oluşturan 1987, 1993, 1995, 2001, 2004 ve özellikle 2010 yıllarındaki anayasa değişiklikleri, temel hak ve özgürlüklerin kapsamını genişletme ve bireylerin daha özgür bir şekilde hareket edebilmesini sağlama amacını taşımıştır. Bu değişiklikler neticesinde, ifade, basın ve örgütlenme özgürlükleri, siyasi ve sosyal haklar gibi çeşitli alanlarda önemli iyileşmeler sağlanmış, 2010 yılında yürürlüğe giren bireysel başvuru hakkının ise temel hakların korunması noktasında önemli bir dönüm noktası teşkil ettiği ifade edilmektedir. Ancak, çalışmanın temel tartışma eksenini oluşturan 2017 anayasa değişikliklerinin, bu genişleme eğilimine bir ara verdiği ve temel hak ve özgürlükler üzerinde potansiyel olumsuz sonuçlar doğurabileceği değerlendirilmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte yürütme erkinin yetkilerinin belirgin bir şekilde artmasının ve yasama ile yargı üzerindeki etkisinin güçlenmesinin, kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıflamasına ve demokratik denetim mekanizmalarının etkinliğinin azalmasına neden olabileceği değerlendirilmektedir.

Yargının tarafsızlığı ilkesinin anayasaya dâhil edilmesi, olumlu bir gelişme olarak kabul edilse de Hakimler ve Savcılar Kurulu ve Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçimine dair getirilen yeni düzenlemelerin, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı açısından ciddi endişeler yarattığı düşünülmektedir. Yürütme organının bu kurulların yapısındaki artan etkisi, yargının özgürce karar verme yeteneğini zayıflatma ve hukuk devleti ilkesine zarar verme riski taşıdığı ifade edilmektedir. Cumhurbaşkanı'na tanınan kararname çıkarma yetkisinin ve bu kararnamelerin yargısal denetiminin sınırlandırılmasının, yürütmenin yetki alanını genişletirken yasamanın denetim gücünü azalttığı değerlendirilmektedir. Özellikle Meclisin bütçe üzerindeki yetkilerinin dolaylı olarak Cumhurbaşkanı'na devredilmesi ve Cumhurbaşkanı kararnameleriyle kamu tüzel kişiliği tesis etme yetkisinin tanınması, yasama organının önemini azaltan düzenlemeler olarak değerlendirilmektedir. Olağanüstü hâl ilan etme yetkisinin münhasıran Cumhurbaşkanı'na verilmesi ve bu dönemde çıkarılan kararnamelere karşı yargı yolunun kapalı olması ise temel hak ve özgürlüklerin askıya alınması ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanması riskini beraberinde getirdiği değerlendirilmektedir.

Cumhurbaşkanı'nın yasama ve yargı organları üzerindeki nüfuzunun artmasının, bu kurumların özerkliklerini ve yansızlıklarını zedeleyebileceği düşünülmektedir. Özellikle yargı organının üyelerinin seçimi ve atanması konusundaki düzenlemelerin, yargı bağımsızlığını zayıflattığı ve yürütme organının yargı üzerindeki denetimini artırdığı değerlendirilmektedir. Ayrıca, milletvekillerinin parti disiplinine daha sıkı bağlanması ve bağımsız hareket alanlarının daralması, yasamanın yürütme üzerindeki denetim etkinliğini azalttığı düşünülmektedir. Cumhurbaşkanı'nın aynı zamanda bir siyasi partinin genel başkanı olması, devletin bütünlüğünü temsil etme ve tarafsızlığını koruma ilkesiyle çelişebileceği ve toplumsal kutuplaşmayı artırabileceği endişesi de bulunmaktadır. Başbakanlık makamının kaldırılması ve bakanların doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanmasıyla yürütme organının aşırı derecede güçlenmesi, denge-denetleme mekanizmalarını olumsuz etkileyen önemli bir husustur. Bakanların milletvekili olmaması, yasama ile olan bağlarını kopararak, politika yapma yetkilerinin Politika Kurullarına geçmesiyle birlikte, bakanlıkların fonksiyonlarını

uygulamaya yönelik birimler haline getirdiği ve bakanları siyasi birer müsteşar konumuna düşürdüğü söylenebilir. Bu durum, yürütmenin aşırı merkezileşmesi ve Meclis denetiminin zayıflaması sorunlarını beraberinde getirmektedir. Ayrıca, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin doğası gereği yürütme ve yasamanın uyumlu çalışması beklenirken, mevcut seçim sisteminin bu uyumu tam olarak sağlayamaması, sistemin işleyişini zorlaştırabilecek bir diğer noktadır.

Bu bağlamda, mevcut anayasal çerçevede bazı değişiklik ve iyileştirmelerin yapılması gerekmektedir. Öncelikle, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlendirilmesi amacıyla yasama ve yargı organlarının yürütme karşısında daha bağımsız ve güçlü hale getirilmesi hayati önem taşımaktadır. Özellikle yargı bağımsızlığını tesis edecek Hakimler ve Savcılar Kurulu ve Anayasa Mahkemesi üye seçim usullerinin yeniden düzenlenmesi zorunludur. Yargı üyelerinin atanmasında yürütmenin ve Cumhurbaşkanı'nın etkinliğinin azaltılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve yüksek yargı organlarının kendi aralarından seçim usulünün yaygınlaştırılması, yargının siyasallaşmasını önleyerek yargı-yasama-yürütme arasındaki bağı ve ayrılığının daha belirgin hâle gelmesini sağlayacaktır.

İkinci olarak, yasamanın denetim yetkilerinin artırılması, Meclis soruşturması gibi araçların etkinliğinin artırılması ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin TBMM tarafından daha etkin bir şekilde denetlenmesi sağlanmalıdır. Bütçe hakkının Meclisin temel denetim aracı olarak korunması da kritik bir öneme sahiptir.

Üçüncü olarak, yargısal denetimin kapsamının genişletilmesi, olağanüstü hâl döneminde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri de dâhil olmak üzere, yürütmenin tüm işlemlerine karşı yargı yolunun açık tutulması gerekmektedir. Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Anayasa Mahkemesi tarafından içerik yönünden de incelenbilmesinin önündeki yasal kısıtlamaların giderilmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Dördüncü olarak, Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığının anayasal güvence altına alınması ve Cumhurbaşkanı'nın parti üyeliği ile devletin başı olma sıfatının ayrılması yönünde anayasal düzenlemeler yapılması elzemdir.

Beşinci olarak, yürütme ve yasamanın daha uyumlu çalışmasını sağlayacak, temsilde adaleti ve yönetimde istikrarı birlikte gözetilen bir seçim sistemi üzerinde çalışılması faydalı olacaktır.

Bu noktada, 2010 anayasa değişiklikleriyle getirilen bireysel başvuru hakkı, Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) gibi yeni başvuru yollarının, temel hak ve hürriyetlerin korunmasında önemli bir rol oynadığı değerlendirilmelidir. Bu kurumlar, idari işlemlerin vatandaş mağduriyetine yol açmasını önlemeyi ve idarelerin çalışmalarını iyileştirmeyi teşvik edebilir. Özellikle KDK kararlarının tavsiye niteliğinde olmasına rağmen, idareler tarafından uygulanma oranının artmasıyla vatandaş memnuniyetinin de artacağı açıktır.

Son olarak, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde Cumhurbaşkanı'nın artan önemi göz önüne alındığında gerek politik gerekse de hukuksal anlamda temel hak ve hürriyetleri önceleyen politikalar gütmesi, sistemin meşruiyeti ve istikrarı açısından faydalı olacaktır. Bu bağlamda, Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) gibi temel hak ve hürriyetleri koruma altına alan oluşumların güçlendirilmesi, katılımcı demokrasi

mekanizmalarının etkinliğini artırarak sivil toplum kuruluşlarının ve vatandaşların anayasa değişiklikleri ve diğer önemli siyasi süreçlere daha etkin katılımını sağlayacaktır.

Sonuç olarak, 1982 Anayasası'nda yapılan değişiklikler, temel hak ve özgürlükler açısından önemli dönüşümler yaratmıştır. Ancak, özellikle 2017 anayasa değişikliği ile yürütme yetkilerinin aşırı derecede artmasının ve denge-denetleme mekanizmalarının zayıflamasının, otorite-özgürlük dengesi açısından ciddi endişeler doğurduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Anayasa'nın günümüz demokratik standartlarına tam uyum sağlaması ve temel hak ve özgürlüklerin etkin bir şekilde korunabilmesi için ek düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu açıktır. Gelecekteki akademik çalışmaların, 2017 anayasa değişikliklerinin uzun vadeli etkilerini ve toplum üzerindeki yansımalarını daha derinlemesine incelemesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin uygulamadaki sonuçlarının temel hak ve özgürlükler, yargı bağımsızlığı ve demokratik süreçler üzerindeki etkilerini gösteren ampirik araştırmalar yapılmasına ihtiyaç vardır. Ayrıca, diğer ülkelerdeki başkanlık sistemlerinin işleyişi, denge-denetleme mekanizmaları ve temel hakların korunmasına yönelik uygulamaların karşılaştırmalı analizi, Türkiye için değerli sonuçlar sunabilir. Yeni bir anayasa yapma süreci gündeme geldiğinde ise, geçmişteki anayasa değişikliklerinin ve bu çalışmanın bulgularının dikkate alınarak, daha katılımcı, çoğulcu ve temel hak ve özgürlükleri etkin bir şekilde güvence altına alan bir anayasal çerçevenin oluşturulmasına yönelik somut öneriler geliştirilmesi hayati bir gerekliliktir.

KAYNAKÇA

- Aras, Ü. Y. (2010). *İnsan hakları temelinde özel hayat hakkının ulusal ve uluslararası alanda uygulamaları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atar, Y. (2019). *Türk anayasa hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aybay, R. (2017). *İnsan hakları hukuku*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Can, M. (2019). İnsan hakları ve demokrasi arasındaki ilişkinin felsefi analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 2155-2167.
- Coşkun, V. (2017). 16 Nisan 2017 tarihinde kabul edilen anayasa değişikliklerinin değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(36), 3-30.
- Çağıl, O. M. (1984). İnsan hakları ve tabii hukuk. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 50(1-4), 69-115.
- Döner, A. (2023a). *Anayasa hukuku genel esaslar*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Döner, A. (2023b). *Türk anayasa hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Erdoğan, M. (1997). *Anayasal demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Eroğul, C. (2014). *Anatüzeğe giriş: Anayasa hukuku*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve yönetimde modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Gözler, K. (2001). Anayasa değişikliğinin temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması bakımından getirdikleri ve götürdükleri: Anayasanın 13'üncü maddesinin yeni şekli hakkında bir inceleme. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 53-67.
- Gözübüyük, A. Ş. (1994). *Anayasa hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gümüş, M. (2008). Anayasal meşruti yönetime medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın tam metin incelemesi. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 47(8), 215-240.
- Güneş Uyar, A. (2020). *1982 anayasasının demokratik evrimi: Yapılan değişikliklere yönelik eleştirel bir analiz*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

- Hakyemez, Y. Ş. (2010). 2010 Anayasa değişiklikleri ve demokratik hukuk devleti. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 387-406.
- İpek, A. (2012). Çocuk haklarının gelişimi ve karşılaştırmalı olarak anayasal açıdan değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 151-173.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2010). *Değişiklikler ışığında 1982 Anayasası: Halk neyi oylayacak*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Kapani, M. (1993). *Kamu hürriyetleri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Karaaslan, R. (2022). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yargısı ve Türkiye. A. Yılmaz ve Ş. Akdemir (Ed.). *Kurumsal ve işlevsel boyutlarıyla Türkiye’de insan hakları problemleri* içinde (ss. 123-150). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Kavıracı, O. (2022). Suç, şiddet ve insan hakları kavramları çerçevesinde kadın ve güvenlik. F. G. Çetin Can (Ed.). *Kadın ve toplum: Değişen roller, ilişkiler, sonuçlar* içinde (ss. 299-314). Ankara: Orion Yayınları.
- Keskinsoy, Ö. ve Kaya, S. B. (2021). 2017 anayasa değişikliğinin demokratik nitelik sorunu. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2021(155), 51-78.
- Kılıç, F., ve Yalçın Atalay, N. (2023). 1982 Anayasasında 2010 tarihine kadar yapılan değişiklikler. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(5), 691-700.
- Koçak, B. (2021). Türk anayasaları üzerinde gerçekleştirilen önemli değişiklikler. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 12(2), 57-83.
- Korkmaz, A. (2014). İnsan hakları bağlamında özel hayatın gizliliği ve korunması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(3), 99-103.
- Nohutçu, A., ve Aslan, H. (2022). 1982 Anayasası ve değişiklikleri. *Anayasa Hukuku Çalışmaları*, 22(1), 110-115.
- Nohutçu, K., ve Ziyrek, O. (2020). Askeri mahkemelerin kaldırılması ve sıkıyönetim rejimi. *Hukuk ve Demokrasi Çalışmaları*, 851-860.
- Özbudun, E. (2011). *Türk anayasa hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2019). *Türk anayasa hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E., ve Gençkaya, Ö. F. (2010). *Türkiye’de demokratikleşme ve anayasa yapımı politikası*. İstanbul: Doğan Yayınları.
- Özkul, F. (2016). Anayasalarımızda yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı. *Ankara Barosu Dergisi*, (3), 201-263.
- Sağlam, M. (2002). 2001 anayasa değişiklikleri ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. *İnsan Hakları Dergisi*, 7(4), 100-105.
- Tanör, B. (2007). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Teziç, E. (2009). *Anayasa hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Topuzkanamış, Ş. E. (2019). 1982 Anayasasında temel hak ve özgürlükler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(2), 1767-1793.
- Turhan, A. (2013). İnsan hakkı kuşakları arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 357-378.
- Turhan, M. (1994). Anayasa ve Anayasacılık. *Amme İdaresi Dergisi*, 27(3), 3-12.
- Yancı Özalp, N. (2017). 2017 anayasa değişikliklerinin yasama-yürütme ilişkilerine ve yargı bağımsızlığına etkileri. *Anayasa Hukuku Dergisi*, 6(11), 117-136.
- Yılmazoğlu, Y. E. ve Perdecioğlu, G. E. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti anayasası (gerekçeli)*. Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları.
- Yokuş, S. (2020). Özgürlükler bağlamında 1982 Anayasası’nın evrimi. *Anayasa Yargısı*, 37(2), 1-30.

EXTENDED SUMMARY

This study meticulously examines the constitutional amendments made to the 1982 Constitution of the Republic of Türkiye, particularly focusing on their implications for individual fundamental rights and freedoms. Given that constitutions are the supreme legal norms governing a state's fundamental structure and operation while also guaranteeing individual rights and freedoms, the effects of these amendments are of great significance. In the history of Turkish constitutionalism, a noticeable progression can be observed in the expansion of individual rights and democratization, extending from the Sened-i İttifak to the Republican-era constitutions. Notably, the 1961 Constitution's innovative approach provided significant momentum to this process. Despite this, it's highlighted that the initial version of the 1982 Constitution aimed to centralize power, thereby narrowing the scope of fundamental rights and freedoms. The primary goal of this study is to analyze Turkish constitutional developments from the perspective of the fundamental rights and freedoms they provide to individuals and to evaluate the current state of the 1982 Constitution in terms of fundamental rights and freedoms.

The study's core research questions aim to understand how various amendments to the 1982 Constitution, especially those prior to 2017, contributed to the expansion or restriction of fundamental rights and freedoms. It also seeks to analyze the direct and indirect impacts of the 2017 constitutional amendments on fundamental rights and freedoms in Türkiye, particularly concerning the separation of powers and democratic oversight mechanisms, and the consequences of the transition to a Presidential Government System on judicial independence, legislative oversight, and the overall balance between authority and liberty. Additionally, the study aims to develop recommendations for future constitutional arrangements to ensure a more robust protection of fundamental rights and freedoms and a more effective system of checks and balances.

A comprehensive literature review covers the origins of the concept of a constitution in Western literature and its entry into Turkish legal terminology, encompassing the development of modern constitutional movements and the idea of human rights. In Turkish constitutional history, the Sened-i İttifak, Tanzimat and Islahat Edicts, the 1876 Kanun-u Esasi, and the 1921, 1924, 1961, and 1982 Constitutions are evaluated from the perspective of fundamental rights and freedoms. The evolution of the 1982 Constitution from its initial authoritarian structure to a more individual-centered one through subsequent amendments is particularly detailed. This study employed a screening and evaluation method to describe the final form of the 1982 Constitution in terms of fundamental rights and freedoms. Academic works and constitutional texts were used as primary sources. The main limitation of this study is that its literature review was restricted to written documents, and only constitutional amendments with direct or indirect effects on fundamental rights and freedoms were examined.

The evolution of the 1982 Constitution has shown a complex trajectory regarding fundamental rights and freedoms. While its initial form drew criticism, amendments from 1987 to 2010 significantly expanded these rights. The 1987 amendment lifted political bans and lowered the voting age; in 1993, the state monopoly on radio and television was abolished, strengthening media freedom. The 1995 amendments further lowered the voting age and expanded

political rights. The 2001 and 2004 amendments, driven by Türkiye's EU membership goals, expanded individual rights, protected freedom of thought, abolished the death penalty, and accepted the supremacy of international human rights conventions. The 2010 amendments brought significant judicial reforms, including regulations on personal data protection, labor and children's rights, established the Public Ombudsman Institution, and granted the right to individual application to the Constitutional Court, marking a milestone in rights protection.

However, the 2017 constitutional amendments disrupted this trend of expansion by transitioning Türkiye to a Presidential Government System. This shift significantly increased executive powers and the President's authority, raising concerns regarding the weakening of checks and balances as well as democratic standards. The President's sole exercise of executive power complicates executive accountability and weakens the principle of separation of powers. The President's power to issue decrees and the limited judicial review over them have expanded executive regulatory authority while reducing legislative oversight. Concerns over judicial independence have grown, particularly with the extensive powers granted to the President in appointing members of the HSK and AYM. Parliament's oversight powers have been substantially restricted, and its budgetary authority has been indirectly transferred to the President. Nevertheless, positive developments also occurred, such as the abolition of military judiciary, the lowering of the age for being elected, and the removal of the martial law regime from the Constitution.

In conclusion, the amendments to the 1982 Constitution have brought about significant transformations concerning fundamental rights and freedoms. However, especially with the 2017 constitutional amendment, the excessive increase in executive powers and the weakening of checks and balances are considered to raise serious concerns regarding the balance between authority and liberty. In this context, it is clear that additional regulations are needed for the constitution to fully align with contemporary democratic standards and effectively protect fundamental rights and freedoms. Strengthening the separation of powers, increasing legislative and judicial oversight, ensuring the constitutional guarantee of presidential impartiality, and reinforcing participatory democracy mechanisms are of vital importance. Future academic research should delve deeper into the long-term impacts of the 2017 constitutional amendments and their societal implications, with empirical research on the practical outcomes of the Presidential Government System on fundamental rights, judicial independence, and democratic processes being crucial.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Finansal Destek | Financial Support: Müslüm DURAN ve Hakan ALPTÜRKER, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | *Müslüm DURAN and Hakan ALPTÜRKER have not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.*

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır. | *The authors contributed equally to the study.*

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | *No conflict of interest or common interest has been declared by the authors.*

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | *The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.*

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazarlar, makalenin tüm süreçlerinde Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nden başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | *The authors declares that he/she complies with the scientific, ethical, and quotation rules of Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences in all processes of the paper and that he/she does not make any falsification of the data collected. In addition, he/she declares that Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences.*